

СРПСКОХРВАТСКА СТАНДАРДНОЈЕЗИЧКА НОРМА И ЊЕН ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ

ДРАГО ЂУПИЋ

Институт за српскохрватски језик, Београд UDK 808.61/.62-1:32(497.1)

Из оквира ове, иначе доста широке теме, овом приликом ћемо се позабавити питањем правописне кодификације српскохрватског језика. Ово тим прије што нам се чини да су сазрели и лингвистички и друштвени услови да се проговори о потреби иновирања и прецизирања правописних одредаба које нам служе више од двије деценије.

Као што је познато, Правопис српскохрватског односно хрватско-српског језика из 1960. године проистекао је из Новосадског договора и његових Закључака утврђених децембра 1954. године од стране преко 60 најистакнутијих научних, културних и друштвених радника, међу њима и повеликог броја књижевника као стваралаца живе ријечи, и био је израз тадашњих научних и друштвених услова и жеља да се јединствено нормирају основна питања српскохрватског језика. Овај је правопис представљао неку врсту завршнице оне друге, стогодишње борбе угледних културних посленика заједничког језика Срба, Хрвата, Црногораца и Муслимана, почев од Вука Карацића и Људевита Гаја, за нормативно регулисање заједничких питања у заједничком језику. Тек су тада били сазрели услови да се јединствено, на цијелој српскохрватској језичкој територији, ријеше макар нека питања језичке норме, тј. да се заједнички уреди оно што спада у домен правописа. Иако су ранији правописи — Брозов, Боранићев и Белићев — били засновани (углавном) на истим начелима, не може се рећи да је наш језик до појаве Правописа из 1960. године имао заједничку правописну кодификацију. Тек смо, заправо, после Новосадског договора, тј. његових Закључака, добили правопис којим су заједнички, у знатној мјери јединствено, била уређена главна питања правописне норме. Обухваћени су, наиме: употреба писма, писање великих односно малих слова, ијекавски и екавски изговор, писање сугласника са фонетско-фонолошки неједнаким реализацијама, битне гласовне промјене и губљење сугласника, састављено и растављено писање ријечи, интерпункција, употреба правописних знакова, писање скраћеница, растављање ријечи на крају ретка, писање туђих ријечи. Утврђен је и правописна терминологија, и на крају је дат правописни р(ј)ечник, који је ортографско-прозодијског карактера.

Тај правопис је довео до изједначавања изговора и писања колико је то било могуће с обзиром на релативно разнолику дотадашњу праксу, али, наравно, није могао ријешити сва питања која су чекала уједначавање. Оставио је дублете који су имали традицију, и, по правилу, више је допуштао него забрањивао («У највећем броју случајева донесена су јединствена правописна решења, а у мањем броју писац може узети према властитој вољи једно од предложених решења», каже се у Уводној речи Правописне комисије). И очито је то да он забране и ограничења није желио: све што је имало традицију и неопходно лингвистичко оправдање, узимајући у обзир обје традиције, и источну и западну, Правопис је оставио у употреби. У том смислу правописне и ортографско-прозодијске одредбе обиљежава широк лингвистички демократизам.

Наравно, ни друштвени ни лингвистички услови нијесу постојали да се овим правописом ријеша све оно што је чекало решење, а посебно да се предвиди и оно што ће српскохрватском језику бити неопходно, рецимо, седамдесетих и осамдесетих година овога вијека. Па ипак, нама се чини да су ту само два основна комплекса (пored не малог броја детаља) која нијесу довољно успјешно ријешена. То су транскрипције страних ријечи, посебно имена, те употреба великог односно малог слова у различитим именовањима. Уз то, остао је цио низ дублета, али су они представљали не могућност уједначеног уређивања, већ поштовање традиције и, истовремено, израз језичког богатства. У појединостима, остали су дублети какви су: састављено односно растављено писање футура, различити гласовни рефлекси, двојака замјена грчких гласова, разлике у замјеничком систему, разлике у суфиксима, лексичке разлике (о којима ваља говорити не као о разликама већ као о богатству израза у једном језику), и још нека питања.

Транскрипција страних имена у вријеме израде Правописа није била горуће питање у мјери у којој се она изразила касније, нарочито због широког развоја међународних комуникација наше земље, посебно са земљама и народима који су тек ступали на међународну политичку сцену. Данас је, зато, транскрипција страних имена једно од најактуелнијих ортографско-ортоепских питања наше језичке свакодневице, о чему очите доказе пружа разнолика пракса средстава једног обавјештавања на српскохрватској језичкој територији.

Истраживања у области језичке норме након прихватања правописне кодификације 1960. године ишла су ка томе да продубе решења из Правописа, да их објасне и у потребној мјери допуне и коригују. Тако смо већ 1967. године добили *Информатор о савременом књижевном језику са речником* Асима Пеца и Митра Пешикана, 1971. године Павешаћев *Језички савјетник с граматиком*, 1975. — Шипкин *Језички савјетник*, а у периоду од 1977. до 1980. године четири књиге *Правописних тема* у оквиру едиције *Радови* Института за језик и књижевност у Сарајеву (Радови IV—VII), гдје су доста подробно описана актуелна питања српскохрватске правописне нор-

ме, а за нека су нађена и сасвим добра решења (обимна су нарочито разматрања о транскрипцијама страних имена). Међутим, упркос јасно израженим захтјевима новосадских Закључака (види т. 6 Закључака) у међувремену се није дирало у различите терминологије, осим што је рађено (у различитим областима) мимо организованих лингвистичких програма. Од чисто правописне литературе после Правописа из 1960. године добили смо једино *Правописни приручник српскохрватског-хрваткосрпског језика* С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића, у издању »Свјетлости« 1972. године, али он је настао због празнине »која је у школама у Босни и Херцеговини настала престанком излажења школског издања Правописа, нарочито његове ијекавске верзије« (стр. 5 Приручника) и рађен је у складу са решењима у заједничком правопису двију матица. У том смислу, ово дјело се мога сматрати искључиво као *приручник*, који је имао, и има позитивну функцију, тим прије што српскохрватском језику није приступао са сепаратног становишта ма ког подручја и ма ког дијела тог језика.

Крајем шездесетих и почетком седамдесетих година код нас је дошло до оштрих супротстављања око питања заједничке норме, па и до негирања Закључака насталих на основу Новосадског договора. При томе су много значајнију улогу имали друштвено-политички него лингвистички разлози. Како нам је познато, расправе су повремено биле толико жестоке да је долазило у питање много заједничкога, нарочито, када је ријеч о пројектима, о имену заједничког језика, његовом јединству односно нејединству. Стварала се, ту и тамо, клима као да су у питању два језика а не један. Највише расправе вођено је о варијантама, па су их оне најекстремније на једној страни негирале, а на другој — третирале посебним језицима. Посљедица тих расправа је, наиме, раскидање заједничких послова, какав је случај, рецимо, са Р(ј)ечником двију матица. Но, најтеже посљедице нијесу толико у лингвистици као науци колико у култури уопште, нарочито у извјесној дезоријентацији школа, јавних гласила (новинских и радио-телевизијских организација), издавачких кућа тд. И док је у школама и издавачким организацијама задржан какав-такав ред (иако је покаткад долазило и до непотребних нових поларизација), у јавним гласилима, тј. у новинским организацијама, на радију и телевизији, дошло је до стварања посебних норми, тако да данас скоро све веће информативне организације имају нека своја начела, своје норме, своје правописе, ортографије и ортоепије. Разлике нијесу обавезно поларизоване према језичкој територији, односно према варијантама и тзв. језичким изразима. Чак у истом мјесту (нпр. у Београду) једна информативна организација има једну, друга другу норму, једна се држи једних, друга других законитости и стандарда (рецимо, у писању великог слова, у транскрипцији страних имена и сл.). Чак и међу издавачима лингвистичке периодике (да о другој лингвистичкој литератури и не говоримо) постоје различита гледања на нека правописна одређења, па, у скла-

ду са тим, и неједнаке праксе. На тај начин »заборавило се« на заједнички правопис, и у одређеној мјери дошло је до разграђивања заједничке правописне норме.

Све је то условило покушаје да се раде посебни правописи и разни правописи приручници, али је истовремено упозорило републике српскохрватског језичког подручја да је потребно успостављати већу друштвену бригу о језику. Отуда и расправе о језику у врхунским политичким тијелима у републикама, отуда и стварање посебних тијела за друштвену бригу о језику при органима управе или политичким организацијама на републичком нивоу итд. Потврдила се истина да језик није само лингвистичко већ и у најширем смислу друштвено питање, па му као таквом треба и прилазити. Организовано се треба супротстављати кварењима језика, стихијској произвољности, недоученом нормирању од стране појединих аутора, тијела, новинских и других издавачких кућа, тј. одбранити језик од нестручног и некритичког манипулисања њиме, јер он је својина свих, и то битна.

Ако српскохрватски језик сматрамо једнаком »својином« свих народа који се њиме служе, онда сви имамо и обавезе и права да се бринемо о његовом развоју, подизању његове културе и заједничком уређивању свега онога што у њему захтијева такав приступ. Прије педесетак година тако смо му пришли и добили смо заједнички Правопис. У међувремену смо се развијали, и наука о језику и друштвени односи су напредовали, па је тај заједнички правопис постао тијесан оквир за све наше потребе. Уз то, доста смо га »исхабили«, а у понечему и нарушили његова начела и конкретизована решења. Због тога, а и због много чега другог, има разлога говорити о изради новог правописа српскохрватског/хрватскосрпског језика (да о другим правописним помагалима не говоримо). И одмах да кажемо: веома би нерационално, и лингвистички неоправдано, било радити посебне правописе, тиме би се разбијале и онако наше мале лингвистичке снаге и беспотребно трошила средства. Дакле, ваља ићи на нов правопис, којему ће као основа послужити онај из 1960. године. Њиме треба да ријешимо све оно што нас тишти, сва она питања која Правопис из 1960. године није ријешео, односно није могао да ријеш, и због лингвистичких и због друштвених околности у којима се радио.

Зашто нови правопис?

Међу осталима, два су основна разлога за то:

1. Правопис из 1960. године у низу елемената је застарио, данас он не одражава довољно нашу језичку стварност и језичке потребе. Зато будући правопис треба урадити у складу са нашим савременим сазнањима у лингвистици, али и са друштвеним потребама. Репертоар питања која треба савременије ријешити имамо у њему и у литератури насталој послје њега.

2. Правопис нам је потребан и због тога што наша језичка наука и пракса нијесу још стигле до нивоа најразвијенијих језика, који

језичка питања не морају нормирати правописима јер имају довољно друге нормативистичке литературе (различитих лексикографских дјела и приручника, нормативних граматика, терминологија и др.). Треба, значи, рачунати на још недогледну потребу за правописним кодификацијама у српскохрватском/хрватскосрпском језику.

Приступи у испуњењу овог (научног и друштвеног) задатка могу бити различити. Вјероватно је најближи поступак тај што би се републике (и покрајине) договориле да се приђе изради новог правописа. Тај задатак оне би повјериле одговарајућим научним институцијама, а ове би нашле стручњаке који би то квалитетно урадили. Пут може бити спор, али ако републике српскохрватског језика ове прихвате као један од примарних задатака у културној политици, сав посао око договарања може бити релативно брзо завршен, а за брз и квалификован рад постоје стручњаци. Постоји и обимна, објављена или необјављена литература која би потпомогла овај програм, убрзала га и обезбиједила дјело високе вриједности.

Зашто један а не више правописа?

Прво, ради се о једном језику, дакле о једном стандарду.

Друго, ни један правопис који би се радио према територијама нашег језика, тј. у републикама (а по том критеријуму би се једино могли и радити диференцијални правописи српскохрватског језика, по националном критеријуму то не би било могуће) не би могао да задовољи не само потребе говорника српскохрватског језика у цјелини (и сасвим у истом значењу: хрватскосрпског) већ би он био дефицитаран и за све изразе који се као нормативни узимају у једној републици. Јер, ни једна од република нашег језичког подручја није национално хомогена. Није у питању, рецимо, само реализација *јата*, већ и низ других фонетско-фонолошких особености (укључујући, наравно, и прозодију), морфолошких факата, синтаксичких разноликости (колико норма може залазити у синтаксу). А међу основним питањима, за диференцијалне правописе, мора да се постави оно које се односи на правописни речник: да ли он треба да садржи најфреквентнију »средњу« лексику језика у цјелини или »језика« који нормира итд. Заправо, ма гдје се правопис радио, за које год подручје, ако је диференцијалан — он мора бити *правопис језика у цјелини*, а не његовог дијела. Прецизније речено, нема ничега у нашем језику што би ма који од претпостављених диференцијалних правописа имао право избјећи, што не би морао да регулише, осим ако би се његови аутори задовољили с тим да буде непотпун, тј. урађен ван лингвистичких законитости. И сама та чињеница говори у прилог заједничког правописног регулисања језичких питања, заједничким радом и средствима. Највећи резултат тога треба да буде: заједничка примјена решења у заједничком језику. А то је крупан културноисторијски разлог за јединствени правопис, да о другима и не говоримо. Познато је, иначе, да језик више него ишта спаја, но, ако му је политика лоша — он и те како може пос-

тати чинилац раздвајања, несугласица и спорова, мржње чак. Данас су наша језичка сазнања таква да можемо обухватити све што подлијеже норми, а да се, опет, не угрози ничије језичко право, да се не наруше ничије посебности, навике чак. Наиме, свако може да задржи све оно што је у његовој традицији а што се уклапа у лингвистичке резоне, све друго остаје му за слободан избор, те је ствар његове добре воље колико ће из тога избора у одређеним ситуацијама прихватити и као дио свог израза.

Нема никаквих разлога да различито прилазимо питањима која траже језичко нормирање. Није, рецимо, у интересу ни једног нашег народа, ни једне републике, да поред дублета који имају своју историјску логику, типа Кипар — Ципар, угао — кут, стварамо нове дублете и вишеструкости, типа Сантос — Сантош — Сантуш и сл. И без обзира на различите праксе у прошлости, чак и на стварање у новије вријеме нових разлика, тј. без обзира на неједнаке лингвистичке реализације неких језичких појава у хрватско-српско-ме језику, немогуће је говорити о више стандарда у том језику. Сав досадашњи развој тога језика то потврђује. Ако данас све разлике у њему, без обзира на број појава и опсег њиховог простирања, поимамо као знак богатства израза у оквиру једног језика — утолико има више разлога, културно-историјских нарочито, да то богатство буде заиста заједничка вриједност, те да је заједнички развијамо и усавршавамо.

Друштвене прилике данас код нас су такве да у заједничким подухватима нијесу могуће никакве мајоризације. А ако у пословима о којима говоримо буду ангажовани наши најбољи лингвисти, а нема разлога да не буде управо тако, новим заједничким правописом помаћи ћемо развој нашег језика, посебно његове културе, за крупну степену увис. Стићи ћемо до степена наших данашњих спознаја у науци о језику, допринијећемо приближавању наших култура, омогућићемо младим генерацијама да успјешније подижу свој језички израз, а то су довољни разлози да заједно прионемо на посао. Нека друга генерација, када не нађе наше одговоре на питања која буде постављала, сама пронађе одговоре на њих.

LA NORME DU SERBO-CROATE STANDARD ET SON CONTEXTE SOCIAL

(Résumé)

Dans le cadre de ce large thème, l'auteur du présent travail examine la question de la codification orthographique de la langue serbo-croate, estimant que les conditions, tant linguistiques que sociales, sont déjà mûres pour innover et préciser les règles orthographiques datant d'il y a plus de vingt ans.

L'auteur estime qu'un tel travail doit être abordé en commun et que toutes les différences linguistiques doivent être acceptées comme un signe de la richesse d'expression dans le cadre de la langue serbo-croate, qui est une.